

SZÚCS TERI

Költészet sötét és fény korában

Takács Zsuzsa: A Vak Remény. Összegyűjtött és új versek

Takács Zsuzsa minden egyes kötetét feszesre szerkeszti – feszes a képek, a dikció logikája, szenvedélyes odaadással feltett kérdések köré szerveződnek a kötetrészek. De pontosabb volna azt mondani, hogy Takács Zsuzsa *gondozza* a kötetait: a könyv létrejötte az életműben egyetlen pillanatra sem válik automatizmussá – ebben az alkotói univerzumban a líra az egzisztencia tere, megnyilvánulása és megtörténte, s ezért a könyvekre is egzisztenciális kérdések vonatkoznak: felelősséggel vesznek-e részt a párbeszédben azzal, aki felé fordulnak – az olvasóval? Tudhatjuk, mert Takács Zsuzsa számos alkalommal elmondta: a könyveket a felelősség és a dialógus terében újtjukra bocsájtani nehéz döntés. Azon alkotóink egyike, teszem hozzá, akik soha, egyetlen szöveget sem engednek tárgyasulni és irodalmi termékévé válni.

A Vak Remény is ily módon gondozott könyv, amely az eddigi tizennégy verseskötetet fogja egybe, az elején újabb versekkel, az utolsó részben pedig a folyamatosan alakuló, író-dó *India*-ciklussal. Egyik kötetből a másikba átlépő vagy épp áthajló kompozíciókat inspiráló szövegeket kellett a szerzőnek és a szerkesztőnek rögzítenie, elhelyeznie, így lett egészzé a gyűjteményes kötet. E gondozott egység befogadása hatalmas kaland, különösen akkor, ha az olvasó nem a bejáratottnak tűnő értelmezési utakat követi, hanem hagyja, hogy a tágas tartományt, a létezés polifóniáját egybefogó szövegvilág itt és most meglegye.

Az újraolvasás kalandjai

Takács Zsuzsa életművét csak 1996-tól követem, vagyis az *Utószótól* élek együtt a Takács Zsuzsa-versekkel. Amikor olvasni kezdtem, megkerestem a korábbi köteteket is, hogy tudjam, mi minden után következett el az az epilógus, ami nekem maga volt a nyitány. De egészen más élmény és megszólítotttság most egyben olvasni az életművet, tudva, hogy ahogyan *A Vak Remény* eleje és vége nyitott és íródik, úgy rendeződhet még át az a sokrétű dialógus, amelybe Takács Zsuzsa lírája bevon. El kellett szabadulnom saját bevett olvasói-értelmezői reflexeimtől, mint ahogyan, úgy vélem, ajánlatos függetlenedni azoktól a befogadói attitűdöktől, amelyeket a Takács Zsuzsa életművét értelmező recepció leginkább az utóbbi két évtized lírájára fókuszálva érelt ki. A visszafelé olvasás helyett az igazán nagy kaland: előlről kezdeni. *A Vak Remény* láthatóvá teszi e költészet elmozdulásait, változásait, mégis – s ez válik igazán élményszerűvé, mikor az új versek után elkezdjük az 1970-es *Némajátéktól* olvasni az életművet – mellbevágóan egységes, ugyanazzal az intenzitással és összetettséggel szól sok évtizeden és kötetten át.

Ha azt követjük nyomon, milyen szálak futnak felénk és az új versek felé a legelső kötettől, akkor – de talán pontosabb lett volna egyes szám első személyben mondani ezt – a versekben egyszerre izzó és tematizálódó szenvedély az, ami meghatározó; a testhez való viszony, és egyáltalán, a *viszony* szó egész értelmezési tartománya, amely az 1992-es *Viszonyok könnye*-kötet címébe is beleíródott. Sokrétűen ironikus szó ez, amit Takács Zsuzsa váratlan tartományokba is kiterjeszt. A viszony, ha az ember önmagához való odafordulásáról van szó, az idegenséget jelzi – ha az identitást valamiféle bensőséges önmagaságként értjük, nem *viszonyulhatunk* önmagunkhoz.

De Takács Zsuzsa lírájának folyamatos vizsgálódása épp erre irányul, a távolságra az *én*-ben, az identitás huzatos és kételyekkel teli fogalmára. A viszony, két ember közt: lehet a társiasság tere, lehet az együttérzésé, lehet az ellenségeségé; azután, természetesen, viszony a szerelmi kapcsolat, a futó viszony, a megcsalás, a szerelmi szenvedély és a szexualitás. Fontos hangsúlyozni: Takács Zsuzsa lírájának alapvető témája az egzisztencia feltérképezése a test tapasztalatain és kapcsolatban-létezésén keresztül. A legrégebbi versekben és a legújabbakban is jelen van ez a testre irányuló, érzéki és értelmező figyelem; láthatjuk akár az éppen alakulóban lévő Kalkuttai Teréz-ciklus kapcsán is: először *A test imádása*-kötetben kapott helyet (a dialógusban) az *India*, azután pedig a *Tiltott nyelv*ben már maga vált dialogikussá a beékelődő (idézőjelekkel elkülönített), testiséggel, élvezettel, hedonizmussal és szexualitással foglalkozó ellenpont-versek által, hogy végezetül felhívja a figyelmünket arra is, hogy a depresszió, a hittől való megfosztottság, és egyáltalán, a megfosztottság

mindennemű állapota alapvetően testi tapasztalat. Testi a szolidaritás is, amely akkor valódi, ha testtől létesül testig.

Az idegenségnek mint az *én* leggyökeresebb léttapasztalatának felszabadító dimenziója is a kezdetektől jelen van Takács Zsuzsa lírájában – témája és egyben szövegminősége: az autonómia. A radikális függetlenség a viszonyban-lét minden terében megnyilvánul és hat. Az autonómia az identitás alapértéke; autonómiájára érzékeny a társadalom és a politika kontextusában élni kényszerülő *én*; autonómiáját a szerelmi és szexuális szenvedélyben sem adja fel, s autonóm módon kíván döntenet az általa elfoglalt szerepekről, a nemi szerepekről is. Takács Zsuzsa lírája a kezdetektől a radikális szabadság álláspontjából vizsgálja a kínálkozó identitás- és sorstörténeteket, a szerelmi és szexuális viszonyban-létet; és igényt tart az autonóm politikai értelmezésre. Talán a finomra hangolt dikció, a versnyelv, versmondattal jellegzetes összetettsége, amely Takács Zsuzsa líráját indulásától az *Újhold* hagyományához kapcsolta, a versek kitartó, de nem túlhevülő izzása és intellektualizmusa takarta el egyúttal, hogy mennyire radikálisan gondolkodó alkotó jelent meg általa a magyar irodalmi kánonban, akinek lírájában a szabadság, személyesség és politikum összefüggéseit a Petri-életművel állíthatjuk párhuzamba.

Petri György ugyanakkor a férfiuralom lírikusa – az autonómia személyes-testi dimenziójában a nőt tárgyiasító férfivágy reflexív beszéde hangzik fel. Takács Zsuzsa költészetének újszerűsége abban is áll, hogy létanalízise kiterjed az *én*nek osztott társadalmi szerepre, a társadalmi nemre. Egészen más a jelentősége a radikális autonómia-igénynek akkor, ha női tapasztalatrendszerből szólal meg, s így beszél csorbíthatatlan szabadsággal férfiakról, nőkről, genderről – amely tudatában van a rá irányuló erőhatásoknak, de idegensége/autonómiája szabaddá teszi a szemlélő, kritikai távlatra, és a finom iróniára is. Az 1986-os *Eltékozolt esélyem*-kötet egyik markáns versindítása:

*Csak az ne legyen velem, hogy vénülő
férfivá válok hirtelen, és gyér
szakállamat igazítva egy fekete zsebfésűvel,
a kis, dagadt lábú asztalok között,
a szendvicsek fölött, az eszpresszó gomolygó
tükrében lányokról kezdek beszélni neked,
lányokról, akiket szerettem, akik már azóta
más férfiak bizonytalan helyzetű,
igyekvő szeretői, és a szürkére kopott
fésűt közben visszateszem a zakóm belső
zsebébe, mintha a szívembe nyúlnék...*

(Véletlen, őszi találkozás)

Huszonhat évet várt a magyar irodalom, hogy ez a merész líra, a női pozícióból férfiakra vetett szemlélő, kritikai, hierarchiát felforgató pillantás költészete folytatódjon – Turi Tímea 2012-es, *Jönnék az összes férfiak* című kötetére gondolok („Mindent el akarok mondani, amit tudok / a férfiokról, de nem tudok róluk semmit. / A férfiokról, akiknek olyan a látványa, mint egy / seb, akiknek a szépsége rést üt a hétköznapok / biztonságos rutinján. Férfiakról, akiknek épp úgy / nincs közük a saját szépségükhöz, mint a szépségük / által ütött sebekhez. Férfiakról, akiknek nincs közük / saját magukhoz. És nőkről, akiknek nincs közük saját / történetükhöz: a férfiak szépsége által életükön / ütött sebekhez...” – *Férfiakról*).

Turi Tímea lírája mindenekelőtt a szerepelőírásokat vizsgálja és értelmezi; s arra a következtetésre jut, hogy a női szerepekbe nem íródik bele a szabadság. Aki társadalmi szerepei szerint szabad lehet, az a férfi. Ugyanakkor a költészet mégiscsak az autonómia tere, hisz a versben lehet szóvá, pontosabban nyelvve tenni a szabadsághiányt. Takács Zsuzsa inkább a viszonyok szerkezetét vizsgálja, az alá- és fölérendelődések núánzásait, gesztusokat, találkozások és búcsúzások dinamikáját, érintkezéseket, az emlékek struktúráját. Az újraolvasás ajándéka volt most számomra az is, hogy összefüggéseikben találkozhattam azokkal a versekkel, amelyekben Takács Zsuzsa a gender mibenlétével foglalkozik: a gender játék, véletlen, folyamat, rizikós kaland – ez a szemlélet és tapasztalat is a kezdetektől jelen van költészetében. (Hogy ennek a radikális szabadságfelfogásnak ki a folytatója a fiatalabbak közül? Az bizonyos, hogy Krusovszky Dénes, aki kritikusként is sokat és érzékenyen foglalkozott Takács Zsuzsa lírájával, lírikusként több szállal kapcsolódik mind a genderszerepek hajlásával, mind a metafizikai dilemmákkal foglalkozó versekhez; és talán érdemes megemlítenünk a legpoétikusabb, leginkább zenei egységekben gondolkodó prózaírónk, Szvoren Edina novellisztikáját, amelyben a genderáthajlások fontos részét képezik a sokrétűen megszerkesztett szövegépitményeknek.)

A *Véletlen, őszi találkozás*ban az *én*hez szinte érzéken közel kerül az átváltozás lehetősége. Az átváltozás, a szó minden értelmében, fontos csomópontja Takács Zsuzsa lírájának. Elképzelni az átváltozást mindig érzéki következményekkel jár, az átváltozás potenciáljával rendelkezni pedig: az *én* gyökeres idegenségéhez/autonómiájához tartozik. Ilyen – hol ijesztő, hol pedig a különbözőség ígérete miatt felemelő – tapasztalat a gender rögzítetlensége. Takács Zsuzsa lírájában a szexualitás nem csak heteroszexuális viszonyrendszerben jelenik meg: számos verse leszbikus vonzalmat beszél el, szerelmet, mely attól is az egzisztenciális kívülállás intenzív tapasztalatává válik, hogy szembe megy a heteroszexuális normákkal. A gender és a szabadság megélése közötti kapcsolódást érdekesen foglalja össze a *Séta a ligetben* című vers, amely a *Rejtjeles tábori lap* (1987) című kötetet zárja. Az újraolvasás kalandjának fontos élme nye volt rálátni,

hogy ez a műfajmegjelölése („kamaszlány versek”) szerint az ifjúsági irodalom körébe sorolható kötet milyen szervesen kapcsolódik az életműbe – fontos, összekötő, szinte magyarázó szerepet foglal el. Záródarabja a *Séta a ligetben*:

*Nem tudtam, mi legyek:
lány, azaz világos
– mint egy sakkjáték figuráit,
úgy képzeltem el a nemeket –,
vagy fiú, azaz sötét?
És sajnálkozás fogott el, ha néztem
a nagyokat: csak nők vagy férfiak.
Szoknyába-nadrágba-pulóverbe bújtam,
hol lánynak, hol fiúnak öltöztem, szabadon.
Aztán a tervezetésnek egy csapásra vége lett.
Álmomban K. I.-vel sétáltam a Ligetben.
Átfogta a derekamat, én vállára
hajtottam fejem, mint aki beteg,
és az is voltam: szerelmes öbele.
Megálltunk a Céllövöldés bódéja
előtt, ott, ahol anyámmal nézelődtem
nemrég. Kezébe vett egy puskát,
a babát tartó hurkapálcát eltálalta,
a baba lezuhant. Lány vagyok azóta,
örökre foglyod, szerelmem.*

A nem: fogság, de talán mégsem csak az, ha megelőzi mind-az, amit a versbéli történet elbeszél – viszonyban, szerelemben, performatív módon „dől el”, és egyáltalán nem mentes a játék, a véletlen mozzanatától, vagyis a szabadságtól.

Itt és most

A magyar líra elmúlt négy-öt évtizedének egyik lenyűgöző hagyományvonala a negatív teológia költészete. Lenyűgöző, mert több életművet fűz össze sűrű dialógusban (és kötőanyaga is vita: Pilinszkyvel). A Takács Zsuzsa lírájához szorosan kapcsolódó két életmű, Beney Zsuzsáé és Székely Magdáé olyan intenzitással teszi fel az Isten *nem*létére vonatkozó kérdést, hogy abban, a szüntelen odaszántságban, a kétely hevében teremődik meg a hit tere, amely másban, máshol nem talál alapzatot. Avagy: a kétely szenvedélyes versbeszéde a hittétel és a tanúság egyetlen hiteles módja. Borbély Szilárdot tartom a legfontosabb szerzőnek azok közül, akiknek életművében tovább bontakozik és egyre sodróbbá válik ez a dinamika, a legmélyrehatóbb tagadáson keresztüli vizsgálata annak, hogy miféle lehetőségei maradhatnak a teológiai kérdésfeltevésnek ma. (És ezeket a nevetségességig, majd a kétségbeesésig kiélezett kérdéseket sorolja *A Vak Remény-*

kötet *Vakfolt* című, Borbély Szilárd halálára emlékező darabja.) Takács Zsuzsa újabb versei a gonoszba belevakult reményről történetekbe oldják az ilyen módon értett negatív teológia sűrítéseit, abszurd átfordításait. Történet-versek beszélnek el képzelt találkozásokot, társadalmi igazságtalanságokat, történelmi, kollektív bűntényeket. Hasonlóképpen: az *India*-ciklus mindezt verses regénnyé alakítja, a pozitivitást mindenestül kiegészítő depressziót megtapasztaló Kalkuttai Teréz alakján keresztül.

Az *India*-ciklus bejárható történeté alakít még egy kérdéskört, ami ugyancsak hosszú ideje jelen van Takács Zsuzsa költészetében, s amely a sajnálat, együttérzés, irgalom viszonyait vizsgálja. E három fogalmat végtelen precizitással elemzik a versek. A sajnálatot többször is gyanúba keveri a mélyén megbúvó fizikai távolságtartás, sőt, undor. Az irgalom vágyott dimenziója túlesik az emberi felelősségen. Így az együttérzés az, ami létállapottá válhat, a szolidaritás alapjává. Ugyanakkor az együttérzés, ha valóban védekező eltávolodás nélküli, *együtt* marad a szenvedővel és a megalázottal, folyamatos kimozdulást, leborulást jelent – mint az újabb versek sorában a *Body kiállítás* meggyalázott és kihasznált test-szobrai előtt:

*Mielőtt belépsz a halottak közé,
ereszkegj térdre, hajtsd homlokodat
az előcsarnok vérnedves, fűrészporos
kővére, nagybőjt van, február, kavarog
a hó, a csizmákról leolvad a sár, a veríték,
a köpések nyoma. A pénztár előtt kígyózik
a sor. A Kígyó mosolyog, tekereg, sziszeg:
mindentudók leszték, akár az Isten.*

*Ereszkegj térdre, hajtsd homlokodat
a zokogó küszöbre, kérj bocsánatot
a Táncostól, a Sportolótól, a fölmetszett,
föltékert bőr alatt a mellkasból kitüremkedő
Szívtől, a megnyízott Sakkozótól, aki
tenyerébe ejtett állal töpreng, mint
Rodin Gondolkodója: hol hibázta el?
Mit kellett volna lépnie mi helyett? [...]*

Takács Zsuzsa legújabb verseiben is a 20. századi történelem gyalázat-történetei mellé kerülnek azok, amik közt itt és most élni kényszerülünk: a menekültek, hajléktalanok szüntelen meghurcolása, és végezetül a mi magunk megszegyenülése, akik megint csak egy gyűlölettel teli politikai hatalom színe előtt élünk:

*Honnan a Szónok deleje rajtunk? Honnan
a Gonosz ereje? Honnan a révület, ahogyan
föllép a dobogóra, lenéz ránk, és beajulunk
azonnal? A Bajusz, a Csizma fölismer,*

*összeszedi alvilági gondolatait, s mint
zsákmányt, a lába elé kiterít minket.*

*A Taktikai Iskola eminense ő. A mi professzorunk.
Lázasan tapsolunk, mert tapsolnunk kötelesség.
Cikázó, fürkész és lapos tekintete befon,
s mint Laokoónt és fiait a kígyó ölelése, antik
alakzattá formál minket. Egyedül voltunk?
– Együtt vagyunk ezentúl vele a pusztulásban.*

*Mióta élek, ismerem, Istenem.
Láttam tűnődni, hörögni az emelvényen.
Láttam mászni az összedőlt emelvény alatt.
Láttam tetszhalottnak, hidegnek, tüzesnek.
Könyörülj meg rajtunk, Istenem!
Vesszőparipáját úgy hívják: Gyűlölet.*

(Szónok az emelvényen)

Az új versek groteszk világ-modelljében a Vak Remény, a gombra hajléktalan, a botladozó, periférikus figura testesíti meg és nevesíti a mindenek ellenére való hitet. Utcán tengődő clown, akinek nyomorúságos a produkciója. Másik arca karkai, sőt, Kafka-arc, a végsőkéig vitt abszurditás és törekenység: „Ő volt a testet öltött Vak Remény” (*Negyvenhárom szeptemberében*). A törvény hatalma előtt eltörpülő embert agyonzúzó karkai „add föl, add föl” Takács Zsuzsa univerzumában: „Fogadd el! Fogadd el!” Képtelen felszólítás a legteljesebb elgyengülésre – így értve az ön-föladást, az eggyé válást a szenvedővel és megalázzottal, vakon bízva a „jó kimenetelben” (*Kimenetel*). E képtelenséget járják körül számtalan irányból a versek, s hol groteszk fordulataikkal tisztázzák, hogy minderről (ön)íronia nélkül még gondolkodni is lehetetlen, hol pedig megalkotják annak a radikálisan intim létálapottnak a nyelvét, amit irgalomra-szorultságnak nevezhetünk. S amiről még tudnak, beszélnek és nevén nevezik: a gonosz. Amely ott van a történelmi bűnben, a populista manipulációban, a gyűlöletpolitikában, a társadalmi ridegségben, közönyben. Amit világosan kellene látnunk, s amelyre ugyanakkor vakká kellene lennünk, hogy reményünk lehessen.

A líra tisztánlátása az, amit Takács Zsuzsa életműve évtizedek óta elénk tár és felkínál. Sötét időkben felfénylik e pontos és izzó költészet, hamis fényforrások idején a sötétet kínálja, a hitelest, és engedi, hogy belenézünk. (*Magvető, Budapest, 2018*)